

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1954

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΣΤΙΑ
ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Η “ΦΛΟΓΕΡΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ,”^(*)

(Τὸ β' μέρος τοῦ Β' τόμου τῆς μελέτης «Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ Ἐποχὴ του» — ζ')

ΛΟΓΟΣ ΟΓΔΟΣ. Μὰ ὅλα τούτα, καὶ ἡ Ἄθηνᾶ καὶ ἡ Ἀφροδίτη καὶ οἱ ἀρχαῖοι θεοὶ καὶ ἡ ἀρχαία θρησκεία, φαντάσματα τώρα καὶ μάρμαρα. Στὸν Ἑβδολόγο ὁ Ποιητὴς μᾶς μίλησε γιὰ τοὺς ἀρχαίους θεοὺς ποὺ τριγύρω ἀπὸ τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἱερά λυπητερά νυχτοπερπατᾶν καὶ νυχτοπαραδέρνουν καὶ παίρνοντας πρόσωπα ἄλλα κι ὄνόματα ἄλλα γυρεύουν ἀπὸ τοὺς ἴδιους πιστοὺς ἴδια λατρεία καὶ μιὰ σκέψη τοὺς ξεκουράζει: «Ὅσο κι ἂν εἴστε χριστιανοί, πάντα εἴστε εἰδωλολάτρες!» Ὡστόσο, τὸ νέο θρησκευτικὸ ἰδανικὸ δὲν ἦταν ἀπλῶς ἓνα νέο περίβλημα. Ἐφερε μαζί του μιὰ ριζικὴ μεταβολὴ τρόπων ζωῆς, ἐπηρέασε ἀποφασιστικὰ τὰ ἰδεώδη τοῦ βίου, ἐπροίκισε τὴ φυλὴ μὲ νέα συνείδηση. Ἡ χριστιανικὴ πίστη, δεσμὸς συνεκτικώτερος γιὰ τὸν ἐθνικὸ σκελετό, ὑπῆρξε μὲ τὸ φανατισμὸ τῆς τὸ κίνητρο ἀγώνων καὶ πραγματώσεων ξένων πρὸς τὶς ἰδανικὲς ἐπιδιώξεις τοῦ εἰδωλολατρικοῦ πνεύματος. Καὶ ἡ πίστη αὐτὴ ὑψώθηκε σὲ ἰδανικὸ σύμβολο μὲ γοητεία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λατρείας. Ὁ χριστιανισμὸς δὲν ὑπῆρξε τρόπος θρησκείας μόνον. Ὑπῆρξε κυριώτατα φιλοσοφία ζωῆς. Καὶ τὴ φιλοσοφία τούτη τὴν ἐκπροσωπεῖ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ φυλὴ τὸ Βυζάντιο. Τί ζήτησε καὶ τί πῆρε ὁ χριστιανισμὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαία θρησκεία, ἢ μᾶλλον, τὴν ἀρχαία φιλοσοφία, δὲν εἶναι τόπος γιὰ νὰ ἀναλυθῇ — κι οὔτε μᾶς ἐνδιαφέρει γιὰ τὸ ἔργο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον ἡ διαπίστωση πὼς ὁ βυζαντινὸς χριστιανισμὸς ὑπῆρξεν ὁ κορμὸς τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος καὶ πὼς μέσα στὴν παγκόσμιαν ἀναταραχὴ ποὺ ἔφερε ἡ νέα θρησκεία, ὁ βυζαντινὸς κόσμος ὑπῆρξεν ὁ συνεκτικὸς παράγοντας τῶν συστατικῶν στοιχείων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς — γλώσσας, λογοτεχνίας κλπ. — καὶ μπολιάζοντας τὸ μαραινόμενο δέντρο τοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ τὰ ἰδεώδη τὰ δικά του κατῶρθωσε νὰ τὸν συντηρήσῃ μέσα στὴ λαίλαπα τῶν καιρῶν.

Ὁ Ὀγδοὸς Λόγος ἀρχίζει μὲ μιὰ συμβολικὴ «παράσταση τῆς πολυθείας

ποὺ ξεψυχᾶ στὴν Ἀθήνα». Ὁ Ποιητὴς, γιὰ νὰ ζωγραφίσῃ παραστατικώτερα τὴν ἔκπτωση τούτη τῆς ἀρχαίας θρησκείας μπροστὰ στὴν πολυδύναμη καινούργια, δὲν στέκεται σὲ γενικότητες. Πλουτίζει τὸν ἐπικὸ του πίνακα μὲ πρόσωπα καὶ μὲ μυθικὰ ἐναζωντανέματα. Θυμίζει τὸν Λύκιο Πρόκλο, τὸν στερνὸ νεοπλατωνικὸ φιλόσοφο (Ε' αἰώνας). Τὸν φαντάζεται νὰ γυρίζει κάποτε ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια στὴ γῆ τῆς Κόρης, καὶ ν' ἀνεβαίνει προσκυνητὴς στὸ Βράχο τῆς...

Μὰ ἦδρε τὸ κάστρο σου κλειστὸ κι ἀπόξω βαρδιατόρους
Ὅλα στεγνά, τριγῦρο ἔρμιά, μήτε ψυχὴ, μήτε ἦχος...

Τὰ λελέκια μόνον βρῆκε νὰ τοῦ ἀπαντήσουν, ὅπως ἄλλοτε οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀπόλλωνα στὸν μαντατοφόρο τοῦ Ἰουλιανοῦ:

Ξένε, ἡ Παλλάδα σου διωγμένη ἀπὸ μιὰ δέσποινα ἄλλη, μοναχικὴ, ξαρμάτωτη, καὶ ἀπάνου ἐδῶ ἀρασμένη μακριάθε, ἀνέγγιχτη, ἀχαρη καὶ σὰν πνιμένη μέσα σ' ἓνα φακιόλι κόκκινο, σ' ἓνα μαντὶ γεράνιο, χωρὶς κοντάρι καὶ σκουτάρι, οὐδὲ γοργόνειο σκιάχτρο, μ' ἓνα παιδί στὴν ἀγκαλιά, τὸ χέρι στὴν καρδιά τῆς, μιὰ σιταράτη, μιὰ γλυκειά, μιὰ ταπεινή, σὰ χήρα σὰν κουρασμένη, σὰ φτωχιά, σὰν ἔρμη, σὰν κλαυμένη.

Κι ὁμως... «κάτου ἀπὸ τὴ ματιὰ τῆς — μάρμαρα, ἀνθρώποι καὶ θεοί, ραγίζανε καὶ λιώναν». Κι ὁ Πρόκλος μὲ τὴ θλίψη στὴν ψυχὴ, μὲ τὴ ματιὰ συλλογισμένη — τούτη ἡ συλλογὴ εἶναι ἡ πιὸ εὐγλωττὴ σφραγίδα τοῦ θανάτου ποὺ ἀντικρύζει — κι ὀλόγυρά του τὰ πάντα σὰν νὰ πενθοῦν τὴν ἐκφορὰ ποὺ συντελεῖται στὴν ψυχὴ του. «Ἡ Παλλάδα ζητεῖ ἄσυλο στὸ σπῆτι του» διωγμένη ἀπὸ τὴν πλάση τῆς καὶ τ' ἀγαθά τῆς. Μιὰ ἄλλη, «παράνομη καὶ ξένη» ἦρθε σὰν τ' ἀγέρα ρίπισμα καὶ κάθησε στὸ θρόνο τὸ δικό τῆς. «Μ' ἄρματα δὲ τὴ νίκησε — αὐτὴν τῶν Ὀλυμπῶν τὸ τράντασμα. νικήτρα τῶν Τιτάνων, ψυχὴ τῶν Ἀχιλλέδων, τοῦ Λόγου βρυσσομάννα... Τώρα ζητάει, σὰν ἀποδιωγμένη ζητιάννα, μιὰ σκέπη νὰ γύρη ἐκεῖ ὅσο ποὺ νὰ ξημερώσῃ γιὰ νὰ φύγῃ «μὲ τοὺς γέρανους καὶ μὲ τὰ χελιδόνια». Θὰ φύγῃ ἀπὸ τὴ χώρα τοῦ ἦ-

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος.

λιου νὰ βρῆ ἄσυλο καὶ καταφυγὴ στοὺς Κιμμέριους καὶ στοὺς Λαιστρυγόνες, νὰ ζήσῃ μὲ τὸ Σκύθη καὶ μὲ τοὺς Σκυλοκέφαλους νὰ πλέξῃ ἀγάπες — γιὰ τὴν Ἰσαμ' ἐκεῖ δὲν ἔφτασε ἀκόμη ἡ δύναμη τῆς νέας θρησκείας. Κι ὁ Πρόκλος, συγκεντρώνοντας ὅλη τὴ θλίψη τῶν ἑλληνικῶν αἰώνων, μιλώντας τὸ μίλημα ὄλων τῶν σοφῶν ποὺ ἔζησαν κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς βρυσσομάννας τοῦ Λόγου κι ἀνάσαιναν τὸ λουλούδισμα τῆς πανάρχαιας ἐθνικῆς Σκέψης καὶ χαϊδολογήθηκαν μὲ τὴν ἀνάβρεση τῆς κλασικῆς Ὁμορφιάς, προσφέρει στὴ θεὰ τὴν ψυχὴ τοῦ σπῆτι ἀγάλαστο, σήμερὰ τάφο της, αὔριο κάστρο δικό της γιὰ τὴν πίστη πῶς ὁ Λόγος θὰ διεκδικήσῃ κάποτε τὴν ἰσχύ τῶν αἰώνων τ' ἀνεξάλειπτα δικαιώματά του...

Κι ὁ κόσμος, ἀπὸ σὲ ἀρραγὸς, θὰ σὲ ξαναποχτήσῃ μὲ νιᾶτα πιὸ δυναμῆρα καὶ πιὸ ξανανιωμένα... Σὲ παίρνει τὸ σεργόνισμα, θάνατος δὲ σὲ παίρνει τοῦ περασμένου ἢ Δέσποινα καὶ τοῦ μελλομένου εἶσαι.

Δὲν μιλάει μονάχα ὁ Πρόκλος· μιλάει μαζί του κι ὁ Ποιητὴς· γιὰ τὴν πίστη πῶς πάντα σὲ τοῦτο τὸ ξανάνθισμα τοῦ ἀρχαίου Λόγου, τῆς ἀρχαίας σοφίας ποὺ κατεβασμένη ἀπὸ τὰ πανύψηλα σέρνεται στὰ χαμηλὰ σπιτάκια, ξεθωριασμένη ἀπὸ τὸ παγερὸ πέρασμα τῶν νέων καιρῶν. Καὶ μαζί μὲ τὸν Λύκιο Πρόκλο, τὸν τελευταῖο νεοπλατωνικό, πιστεύει σὲ μιὰν ἐπιστροφή τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας στὰ μέρη ποὺ ἐγεννήθη, ὅταν οἱ τυφλοὶ φανατισμοὶ θὰ ἔχουν δώσει τὴν θέσιν τους σὲ μιὰ ψυχραιμότερη ἀνακατάταξη τῶν στοιχείων ποὺ θὰ συνθέσουν τὴν ἑλληνικὴν ἀκμὴ. Ὁ Ποιητὴς ἀνασταίνει πλάι στὸν Πρόκλο καὶ τὴν Ἀσκληπιγένεια «στερνὴ τῆς σκέψης προφήτισσα», τὴ δασκάλισσα τοῦ Πρόκλου ποὺ ζοῦσε κοντὰ του τριαντάφυλλο τῆς παρθενιάς καὶ κρίνο τῆς σοφίας». Μὰ τὰ δυὸ τοῦτα σύμβολα τῆς τελευταίας ἀναλαμπῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὁ Ποιητὴς σφραγίζει τὸ θάνατό του.

Καὶ μὲ τὸ θαμποχάραμα ἀχνὸς ἡ θεὰ καὶ πάει.
Καὶ πιά δὲν ξαναγύρισε, Κανεὶς δὲν τὴν ξανάειδε.

Ὁ ὄγδος Λόγος εἶναι ὁ κρίσιμος μέσα στὸ ὄλο ἔπος. Μέσα ἐδῶ γίνεται ἡ ἀντιπαράθεση τῶν δυὸ κόσμων μὲ ἀντίπαλα ἰδεώδη ἠθικοῦ βίου ποὺ τοὺς ξεχωρίζουν. Ὁ ἐθνικός-εἰδωλολατρικός κόσμος μὲ τὴν πολυθεΐα του καὶ ὁ χριστιανικός μὲ τὸ σύμβολό του τὴ Μητέρα Θεοῦ. Ἀθηνᾶ καὶ Παναγία. Δὲν εἶναι μόνο ἡ ἀρμονικὴ ἀντιστοιχία ποὺ ἐπιβάλλει στὸν Ποιητὴ νὰ ὀρθώσῃ μπρὸς στὴν πρόμαχο τῶν Ἀθηνῶν τὴν Παρθένα τῆς νέας θρησκείας. (Μάλιστα, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πῆ πῶς ὁ Παλαμᾶς δὲν στέκεται κἀν στὸ ἥρωικό στοιχεῖο γιὰ νὰ ἐκμεταλλευθῆ γό-

νιμα τὴν ἀντιπαράθεση. Στὴν ἥρωικὴ καὶ πολεμόχαρὴ νικήτρα τῶν Τιτάνων δὲν ἀντιπαράσσεται ἡ θριαμβικὴ Στρατηλάτισσα, στὴν Πρόμαχο δὲν ἀντιβάλλεται ἡ Ὑπέρμαχος. Ὁ Παλαμᾶς εἰσχωρεῖ βαθύτερα στὴν οὐσία τῆς χριστιανικῆς λατρείας καὶ προτιμᾷ τὴν ἀσκητικὴ καὶ πάναγνη πρέσβειρα τῶν χριστιανῶν κοντὰ στὸ Θεό, προτιμᾷ τὴν ταπεινὴ κι ἀθόρυβη, τὴν κεχαριτωμένη. Τούτῃ τὴν ἀντίθεση μᾶς τὴν ὑπαινίσσεται ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς, ἀπὸ τὴν ὥρα ποὺ ἡ ἀποδιωγμένη θεὰ τοῦ Βράχου, ζητώντας ἄσυλο στοῦ Πρόκλου τὸ σπῆτι, μιλάει γιὰ τὴν διάδοχό της στὸν πάνσεπτο Ναό·

... . Κι ἀνόητα· καθὼς ἦρθε,
κ' ἔτσι κλιτὰ κ' ἔτσι σβυστά, τί κακομάγισσα, ἄκου!
... .
Μ' ἄρματα δὲ μὲ νίκησε. Μὰ ἡ ὄψη της τσακίζει...

Παράβαλε ἐπίσης τοὺς προηγούμενους στίχους:

Μιά σιταράτη, μιὰ γλυκειά, μιὰ ταπεινὴ, σὰ χήρα,
σὰν κουρασμένη, σὰ φτωχιά, σὰν ἔρμη, σὰν κλαυμένη.

Ἡ νέα θρησκεία ἔχει ἰδανικὸ ζῶν τὴν ἀπάρνηση τῆς ζωῆς, τὴν καταφρόνηση τῆς σάρκας, τὴν ἐρημιὰ καὶ τὴν ἀγνοία τῆς χαρᾶς. Φέρνει μέσα στὰ σπλάχνα της τὴν ἰδέα τῆς ἐξαγορᾶς μιᾶς ἀμαρτίας ποὺ βαρβαίνει ὅλη τὴν ὑπαρξή. Ὁ Ποιητὴς εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀναζητήσῃ μιὰ συμβολικὴ παράσταση ποὺ νὰ ἐκφράζει μὲ τρόπον εὐγλωττο τὸ χαρακτηριστικὸ χρῶμα τῆς νέας πίστεως. Καὶ διάλεξε κάποιον χαμένο μοναστήρι στὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς ὅπου ἡ λατρεία τῆς Παναγίας εἶχε τὴν πρώτη της πατρίδα...

... . χτιστὸ σ' ἐνός γκρεμοῦ τὰ πλάγια,
σάμπως κι αὐτὸ νὰ φύτρωσε πελώριο μὲ τὰ κέδρα,
στῆς θάλασσας τὸ ξάγναντο, στοῦ ρουμανιοῦ τὸν
[Ἰσκιο,
τὸ μοναστήρι τ' ἀκουστὸ τῆς Κεχαριτωμένης
τὸν ἀναχωρητὴ κρατᾶ, τ' ἀλλότριον πλάσμα, ποὺ εἶναι
παίνεμα τῶν ἡσυχαστῶν, τιμὴ τῶν ἀσκητῶν
καὶ τῆ ζωῆ κάρφωσ' ἐκεῖ καὶ τήνε ζῆ καὶ εἶν' ὄλη
τραγοῦδι ἀπὸ μιᾶ δέηση, κι ἀπὸ ἀλαλιὰν ἀρρώστια,
κι ἀπὸ μιᾶ τέχνη ἀνάβρυσμα, κ' ἡ ζωγραφιά εἶν' ἡ
[τέχνη.

Κάτω ἀπὸ τὸν κυκλώπικο τοῖχο ποὺ κλεῖ τὸ μοναστήρι μιὰ πλάση παραδομένη στὴ θωπεία τοῦ ἔρωτα τραγουδεῖ τὴν ζωὴ μὲ χίλιες φωνές καὶ μύρια κελαρύσματα. Τὴν «ποτίζουν ποταμιές κι ἀηδόνια τὴν κοιμίζουν» καὶ σὰν νὰ θέλῃ «μὲ τὴν γελαστὴ χλωράδα της ποὺ δὲ τῆς ἀπολείπει χειμῶνες καὶ καλοκαιριές» νὰ φιλήσῃ τὰ πόδια τοῦ ἀγέλαστου μοναστηριοῦ. Ἐξω ἡ χαρὰ, ἡ μουσικὴ τῆς φύσης καὶ μέσα στὸν ψηλὸ πέτρινο φράχτη ἡ ζωὴ ποὺ εἶν' ὄλη τραγοῦδι ἀπὸ μιᾶ δέηση. Καὶ στὴ μέ-

1. Δηλαδή: ἀνεπαίσθητα, ἀθόρυβα.

ση ἡ τρουλλωτὴ ἐκκλησία, πλουμισμένη μετὰ τὴν ἴδια τὴ μονότροπη κι ἀλύγιστη τέχνη τοῦ καλόγερου ζωγράφου, ἱστορεῖ τῆς Μαρίας τὴ ζωὴ, τὴ δόξα τῆς Παρθένας, τῆς Παναγιᾶς τὸ θαῦμα. Ζῆ μέσα ἐκεῖ ἀπὸ τὴν ὥρα ποὺ «ἀνίδεη μὰ διαλεχτὴ ἀπὸ τότε... γύριζε ἀπὸ τὴν πηγὴ μετὰ τὸ σταμνὶ δροσάτη... ὡς τὴ στιγμὴ ποὺ ἀσύγκριτη σηκώθηκε πρὸ ἀπάνου ἀπὸ τὸν ἑβδομο οὐρανό... φωτοπηγὴ τοῦ κόσμου».

Κι ὁ Ποιητὴς μετὰ μαστοριά καὶ μετὰ γνώση ἀπαράμιλλη ἱστορίζει κι αὐτὸς μετὰ τὸ κοντύλι τοῦ τί μαρτυροῦν οἱ εἰκόνες...

Φιλόσοφος, ποιητὴς, ἱεροφάντης τῆς Ἀθηνᾶς ὁ Λύκιος Πρόκλος, τῆς ἀρχαίας σοφίας ὁ ἐκλεκτός, τοῦ Λόγου ὁ λειτουργός. Τῆς Παναγίας τοῦ χαμένου μοναστηριοῦ ὁ πιστὸς ἱστορητὴς σὲ συναξάρια καὶ τετραβάγγελα ὁ Καλόγερος. Στὴν ἐκκλησιὰ καὶ πάντα στὴν ἐκκλησιὰ. «Εἶν' οἱ ὄρες τοῦ σὰν τάματα ἀσημένια σὲ χρυσομένο κόμισμα... Κι ὁ νοῦς τοῦ σὰν τὸν ἀχνὸ τοῦ λιβανιοῦ στῆς Παναγιᾶς τὴν ὄψη». Σκυμένος στὸ γαζέλλινο χαρτὶ ἱστορίζει τὴ ζῆση καὶ τὴν κοίμηση τῆς ὑπερούσιας Κόρης,

πράος, ὑπομονετικός, καὶ γαληνὸς καὶ ὑπάκουος ἀμίλητος, λυπητερός, νεκρὸ σὰ νάχη ὀμπρὸς τοῦ

Μέσα στοὺς στίχους αὐτοὺς, κλείνεται, θαρρῶ, ἓνα ὀλόκληρο ἰδεῶδες βίου, ἓνα ὑπόδειγμα χριστιανικῆς ἀσκήσεως ποὺ ἔρχεται σὲ χτυπητὴν ἀντίθεση μετὰ τὸ ἰδεῶδες τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Ὁ Ποιητὴς ζητεῖ μετὰ τὸν τρόπο τοῦτο νὰ διαχαράξη μετὰ σαφήνεια τὰ σύνορα τῶν δυὸ κόσμων ποὺ ὁ ἕνας τους ἦταν ὑποχρεωμένος ν' ἀνεχθῆ τὴ δεσποτεία καὶ τὴν κυρίαρχη ἐπιβολὴ τοῦ ἄλλου. Μὰ εἶναι συνάμα καὶ μιὰ δικαίωση τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ποὺ ἔμελλε ν' ἀγωνισθῆ στὸ στίβο τῆς ἱστορίας γιὰ τὴ συντήρηση τῆς φυλῆς. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Βυζαντίου δὲν χρειαζόταν πιά ὁ διαλυτικός, ὁ ἀμφίρροπος, ὁ σοφιστικὸς Λόγος· χρειαζόταν ἡ τυφλὴ πίστη. Ὁ Βυζαντίνος Ἕλληνας δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποτελέσει στρατευόμενο στέλεχος γιὰ ν' ἀμυνθῆ τοῦ κράτους ποὺ δεχόταν πλήγματα ἀπὸ παντοῦ καὶ ἀπὸ μύριους ἐχθροὺς ἂν δὲν θωρακιζόταν μετὰ μιὰ σταθερὴ πίστη ποὺ ἀποτελοῦσε τὸν μόνον συνεκτικὸ κρίκο ἀνάμεσα στὰ παρδαλὰ τμήματα τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Καλόγερος τοῦ μοναστηριοῦ εἶναι τὸ ἀκραιὸ σύνορο τοῦ χριστιανισμοῦ ἰδανικοῦ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς. «Ὁ νοῦς σὰ σκοταδερὸ κελλί... πάντα εἶτανε σὲ μάλλωμα μετὰ τὴ βουλή τοῦ ἢ γνώση», ὁ ἴδιος δὲν ἔχει οὔτε θέληση οὔτε γνώση «ἀγράμματος καὶ ἀκάτεχος». «Ἡ γνώμη τοῦ ὑποταχτικιά, ῥέμπελος πάντα ὁ νοῦς τοῦ» καὶ τοῦ λογισμοῦ τοῦ ἢ σκοτεινιά τὸν τυραγνοῦσε παράξενα σὰν κρίμα. Τὴ ζωὴ τὴν ἀρνήθηκε γιὰτὶ ἡ ζωὴ εἶναι καὶ βούληση καὶ γνώση καὶ ἀ-

μαρτία... Ὅλο τὸ εἶναι τοῦ εἶναι ἀφιερωμένο σὲ μιὰν ἀκατάπαυστη δέηση μὰ καὶ ἡ δέηση τούτη εἶναι σὰν ἀποσαρκωμένη ἀπὸ κάθε μυστικὸ πόθο ψυχῆς. Δὲν παρακαλεῖ γιὰ τίποτα ἀφοῦ τίποτα γι' αὐτὸν δὲν ἔχει σημασία. Καὶ αὐτὴ ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς τοῦ εἶναι κάτι μὴ νοητὸ ἀφοῦ δὲν ἔχει καμμιάν ἀμαρτία ν' ἀποβάλη, κανένα κρίμα νὰ ἐξαγνίση, κανένα πάθος νὰ στεγνώσει. Ἡ δέησή τοῦ ἔχει συγκεντρωθῆ ὀλόκληρη σὲ δυὸ λόγια ποὺ ἐκφράζουν τὸ βαθύτατον ἔρωτά τοῦ, αὐτὸν ποὺ τὸν συγκρατεῖ ἀκόμη σ' ἓνα πρόσχημα ζωῆς: Χαῖρε Χαριτωμένη!

Σκολιὸ τοῦ; Νά το· ἡ ἐκκλησιὰ. Γράμματα. Εἰκόνες,

ἢ Νά τα!

Ἡ ζωγραφιὰ ἐπιστήμη τοῦ καὶ σκέψη τοῦ ἢ Παρμένο. Καὶ τίποτε ἄλλο. Βουβαμὸς καὶ ἀνηξερία. Καὶ πάντα κατάχνια τοῦ ἔζωνε τὸ νοῦ, τοῦ σφράγιζε τὸ στόμα, καὶ μοναχὰ στὰ χεῖλια τοῦ τρεμόφεγγε καὶ σβοῦσε καὶ σάλευε νυχνοῆμερα τὸ δίλογο τραγοῦδι σ' ὄλους τοὺς ἤχους τοῦ ψαλμοῦ: Χαῖρε

Χαριτωμένη!

Κι ὅταν ἦταν ἀνήμπορος νὰ κρατήσῃ τὸ κοντύλι γιὰ νὰ στορίσῃ τῆς Παναγιᾶς τὰ θαυμάσια, γονατιστὸς μπρὸς στὴν εἰκόνα τῆς Κυρᾶς ἀκούγε ἀπὸ τὰ φρυγμένα χεῖλη τὸ ἀπόκοσμο σιγανομουρμούρισμα: Χαριτωμένη Χαῖρε! Ὡς ποῦ ἦρθε κ' ἡ ὥρα ἢ φωτερὴ κ' ἢ ἀφεύγατη καὶ μετὰ τὰ λόγια τούτα ἔφυγε ἀπὸ τὸ ἄσαρκο κορμί τῆς ἢ ψυχῆ τοῦ... Μ' ἀπάνου ἀπὸ τὸ μνήμα τοῦ βλάστησε κρίνος καὶ στὰ κρινόφυλλα «χρυσογραμμένα λόγια διαβάζονταν ὀλόλαμπρα: Χαῖρε, Χαριτωμένη! Κι ὁ κρίνος ξέβγαινε ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ καὶ κρινόρριζα ἦταν ἢ καρδιά τοῦ, «καὶ στὴν καρδιά καταμεσίς τῆς Παναγιᾶς ἢ ζωγραφιά...».

Ὁ Ποιητὴς μετὰ τὰ δυὸ σύμβολά τοῦ, τὸν Πρόκλο καὶ τὸν Καλόγερο, μᾶς ἔδωσε τὴν οὐσία τῶν δύο ἀντίμαχων κόσμων. Μᾶς ἔδειξε ἀπ' τὴ μιὰ μεριά τὴ συγκίνηση τοῦ ἔθνικοῦ κι ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά τὴν αὐλὴ προσήλωση τοῦ ἔρημίτη. Ἀπὸ τὸνα μέρος ὁ πόνος γιὰ τὴν ὀμορφιά ποὺ φεύγει σὰν ἀχνός, ἀπὸ τὸ ἄλλο ἢ ἔκσταση γιὰ τὸ μυστήριον ποὺ κατεβαίνει σὰν ἐπουράνια δρόσος. Ἐδῶ τὸ πάθος τῆς σοφίας, ἐκεῖ ὁ γαλήνιος ἔρωτας τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Ἐδῶ ὁ ἢλιος καὶ ἡ χαρὰ, ἢ ἀσπαίρουσα ὕλη, ἐκεῖ ἢ κατάνυξη, ἢ ἐγκαρτέρηση, ὁ ἀτμὸς τοῦ αὐλοῦ καὶ τοῦ ἐξωκοσμικοῦ.

Ὁ Παλαμᾶς δὲν μποροῦσε ἀληθινὰ καλύτερα νὰ ὑψώσῃ τὴν Παναγιά στὸ βᾶθρο ποὺ πῆρε δικαιοματικὰ στὴν ψυχῆ τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου βᾶθρο ποὺ διατηρεῖ ἀκόμη, παρ' ὄλους τοὺς ἀνέμους καὶ τίς ἐκπτώσεις τῶν θρησκευτῶν, στὴν καρδιά τοῦ λαοῦ μας, παρὰ μετὰ τὸ πρότυπο τοῦτο τῆς ἀπόλυτης ἀφοσίωσης καὶ τῆς τυφλῆς ἐγκαρτέρησης, τὸν Καλόγερο. Μετὰ τὸν τρόπο τοῦτο ὁ Ποιητὴς

στήνει γερὰ ἀγκωνάρια στὸ χτίσμα ποὺ θέλει νὰ ὑψώσει μέσ' ἀπὸ τοὺς δώδεκα στύλους τῆς Φλογέρας τοῦ Βασιλιᾶ. Κι' ὁ Ὅγδοος Λόγος γίνεται μιὰ ἀπαραίτητη εἰσαγωγή στὴ δέηση τοῦ Βουλγαροχτόνου ποὺ θ' ἀρχίσει ἀπὸ τὸν Ἐνατο Λόγο γιὰ ν' ἀπλωθῆ ὡς τὸν Ἐντέκαστο. Τὸ βάθος τῆς πίστεως αὐτῆς στὴ Μητέρα τοῦ Θεοῦ ποὺ ἀποτελεῖ τὴ χαρακτηριστικώτερη ἐκδήλωση τῆς ἐλληνικῆς λατρείας, λατρείας ποὺ διασκέλισε ἀφθονοὺς αἰῶνες μὲ κάποιαν ἀπόχρωση εἰδωλολατρικῆ, δόθηκε ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ μὲ θρησκευτικὴν ἐγκαρδιότητα. Νοιώθεις πὼς ὁ Ποιητὴς κλείνει μέσα τοῦ ἑνα κομμάτι ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴ ψυχὴ καὶ τοῦτο τὸ κομμάτι πάλλεται καὶ σπαρταρᾶ ἀπὸ ὑπερκόσμιο ὄιστρο.

» Ἄν κάποιος — γράφει ὁ κ. Κ. Τσάτσος, ἀπὸ τοὺς δυὸ κόσμους ποὺ ἀντιμάχονται στὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους καὶ στὴν ψυχὴ τοῦ ποιητῆ του, ἔχει τὴν ὑπεροχὴ, αὐτὸς εἶναι βέβαια, γιὰ τὸν ποιητὴ καὶ γιὰ τὸ λαὸ μας, ὁ χριστιανικὸς. Στὰ τελευταῖα, τὰ πιὸ συνειδητὰ του ἔργα, διατυπώνει ὁ ἴδιος αὐτὴ τὴν κλίση. Μὰ καὶ ἐδῶ φαίνεται ἡ προτίμηση στὴν αἰσθητικὴ συμπάθεια τῆ βαθύτερη ποὺ ἔχει μὲ τὸ μῦθο τοῦ Καλόγερου, παρὰ μὲ τὸ μῦθο τοῦ Πρόκλου». ¹ Κ' ἔχει δίκαιο ὁ κ. Τσάτσος. Δίκαιο τοῦ ἐπικυρώνει ρητὰ ὁ Παλαμᾶς στὴν Ποιητικὴ του. (Τὸ σχετικὸ τῆς ἀπόσπασμα τὸ ἔχω ἀναφέρει στὸν τόμο τοῦτο ἀπὸ ἄλλην ἀφορμῆ. Καὶ σὲ τοῦτο παραπέμπω τὸν ἀναγνώστη μου. Γι' αὐτὸ, ἐξάλ-

λου, ὁ Ποιητὴς συχνὰ καὶ στὸ Λόγο τοῦτο καὶ στὸν ἀκόλουθο, ἀναπέμπει στὴν Παναγία στίχους θερμῆς ὕμνητικῆς λατρείας ποὺ κατὰ τὸ λόγο ἄλλου ἐρμηνευτῆ «ἤχοῦν μέσα μας σὰν τὰ ὠραιότερα τροπάρια τῆς ἐκκλησίας». ² (Καὶ εἶναι, ἄλλωστε, ἐκκλησιαστικὰ τροπάρια μεταπλασμένα).

Μητέρα τῶν ἀνέλπιδων κι ὄλου τοῦ κόσμου σκέπη,
κάτω ἀπὸ σὲ κ' οἱ ἀνέλπιδοι κι ὄλος ὁ κόσμος ἴσοι!

Ὅμως ὁ Ποιητὴς δὲν λησμονεῖ πὼς ἡ νέα θρησκεία ἔφερε μαζί της καὶ τὸν πικρὸ χωρισμὸ ἀπ' ὅ,τι ὠραῖο καὶ μεγάλο συντηροῦσε ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Τοὺς θησαυροὺς τῆς δύναμης, τῆς χαρᾶς, τῆς τέχνης καὶ τῆς σοφίας ὅλα τ' ἀρνήθηκε ὁ νέος κόσμος γιὰ χάρη τῆς ἀγέλαστης λατρείας κ' ἔγινε...

κόσμος φτωχὸς ἀπὸ τὸ νοῦ, γυμνὸς ἀπὸ τὴ γνώση,
κι ἀστόχαστος καὶ βάρβαρος καὶ παραπεταμένος,
στὰ πόδια σου καλόγερος, ἀσκητευτῆς μπροστὰ σου,
μαράζωμα ὄλη του ἡ ζωὴ καὶ ὁ νοῦς του μοναστηρι.

Χαρακτηριστικὸ τοῦτο τοῦ Παλαμᾶ. Μέσ' ἀπὸ τοὺς καταναυχικώτατους θρησκευτικοὺς ὕμνους του, ξεπηδάει πάντα ἡ σπῖθα τῆς ἀρχαιολάτρισσας φλόγας ποὺ σιγοκαίει κάτω ἀπὸ τὴ χόβολη τοῦ τωρινοῦ καὶ τὴ σπῖθα τούτη θὰ τὴν ἰδοῦμε σὲ λίγο μεγαλωμένη στὸν Ἐνατο Λόγο.

(Συνεχίζεται)

ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ

1. Κ. Τσάτσου: Παλαμᾶς, σελ. 224.

2. Βλ. Φ. Μιχαλοπούλου: Κωστῆς Παλαμᾶς, («Νέα Ἐστία», Δεκεμβρ. 1943, σελ. 181, στ. β').

